

Дмитро ВЕДЕНЄВ,

доктор історичних наук, професор,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

НАГОРОДНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

В науковій розвідці досліджуються питання походження та провідні воєнно-політичні чинники, які обумовили появу системи недержавних відзнак (нагород) Української повстанської армії та озброєного підпілля Організації українських націоналістів у 1940–1950-х рр. як ознаки прагнень до створення регулярних збройних сил Української держави. Висвітлюється нормативна основа нагороджень, градація нагород та порядок заохочення ними учасників українських повстанських формувань.

Ключові слова: фалеристика, нагороди, повстанський рух, націоналістичний рух

Vedeneyev D., Doctor of historical sciences, professor, National academy of managerial staff of culture and arts. Award system of Ukrainian rebel army. The article is devoted to the study of the origin and of the main military-political factors, which have influenced to the emergence of the system of non-state marks of Excellence (rewards) Ukrainian Insurgent Army and armed underground of the Organization of Ukrainian Nationalists in the 1940'-1950' as the feature of the aspiration to the Ukrainian regular army creation. There is regulatory framework of the rewards, the awards graduation and the procedure for rewards for the members of Ukrainian insurgent formations by them presented.

Keywords: phaleristics, rewards, insurgent movement, nationalistic movement

Документальні матеріали, свідчення сучасників, праці дослідників і розглянуті нами аспекти спеціальної діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) свідчать, що це був цілком організований воєнно-політичний рух, адже формування УПА та озброєного підпілля ОУН (С.Бандери) мали державно-політичну програму, чітку організаційну структуру, визначений командний склад, нормативні документи, бойові та загальновійськові статuti, написані за зразком аналогічних документів регулярних армій, систему військового планування, навчання, постачання тощо. В УПА запроваджуються субординація, військові та спеціальні звання, розробляються й у мірі матеріально-технічних можливостей впроваджуються проекти форми одягу [див. докладніше: 1], знаків розрізнення, нагородна система.

На вояків повстансько-підпільних формувань поширювалися норми дисциплінарного впливу, було запроваджено систему військового (в УПА) та організаційного (в ОУН) судочинства, розроблено своєрідні кодекси покарань, в тому числі – за злочини проти цивільного населення. Складовою військового будівництва у повстанському русі та одним із елементів прагнення до перетворення УПА на зародок регулярних збройних сил «Української соборної самостійної держави» як головної програмної настанови націонал-патріотичного руху. В сучасній українській історіографії минулого руху самостійників-державників та його мілітарних формувань, а також в узагальнюючих наукових працях з історії національної нагородної традиції виокремився і відповідний фалеристичний напрям, праці представників якого покладено в основу нашої наукової доповіді [2-11 та інші].

Від утворення УПА (політично підконтрольної ОУН С. Бандери) у 1943 р. сама логіка бойових дій вимагала запровадження системи відзнак. Судячи із фотоматеріалів, спочатку повстанці нерідко носили радянські державні

нагороди, відомий випадок механічної переробки ордена Слави у своєрідний тризуб шляхом, яким було відзначено повстанця.

З поміж українських військових формувань періоду Другої світової війни лише УПА запровадила систему недержавних відзнак вояків та цивільного населення за бойову звитягу та трудове сприяння повстанській боротьбі за Українську самостійну соборну державу. На систему нагород УПА вплинула нагородна система Польщі. Уперше система відзначень запроваджувалася наказом Головного Командування УПА від 27 січня 1944 р. № 3/44. За бойові заслуги передбачалася така градація відзначень:

I ступінь – Золотий Хрест Бойової Заслуги першого класу;

II ступінь – Золотий Хрест Бойової Заслуги другого класу;

III ступінь – Срібний Хрест Бойової Заслуги першого класу;

IV ступінь – Срібний Хрест Бойової Заслуги другого класу;

V ступінь – Бронзовий Хрест Бойової Заслуги.

Нагородження бойовими відзнаками передбачалося лише за конкретні вчинки, з поданням опису заслуги та свідчень очевидців. Регламентувалися права керівних органів повстанського руху з відзначення достойних:

- нагородження Золотим Хрестом Бойової Заслуги першого та другого класу проводилося Українською Головною Визвольною Радою (УГВР) за поданням Головного Командира УПА;

- Срібним Хрестом Бойової Заслуги першого та другого класу: Головним Командиром УПА за поданням крайового командира УПА;

- Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги: крайовим командиром УПА за поданням командира Групи або військової округи (ВО) УПА.

Для відзначення вояків та цивільних осіб (некомбатантів) за трудовий внесок у забезпечення визвольної боротьби, інші заслуги запроваджувалися Золотий, Срібний та Бронзовий Хрести Заслуги. Нагородження Золотим, Срібний Хрестами Заслуги проводилося УГВР за поданням Головного Командира УПА,

Бронзовим Хрестом Заслуги – Головним Командиром УПА за поданням крайового командира.

Перша відома письмова згадка про нагородження певної особи датована 4 листопада 1944 р. (хорунжий З. Мазуркевич, Військова округа «Буг», посмертно).

Згідно із рішенням створеної з ініціативи ОУН (Б) влітку 1944 р. Української головної визвольної ради (УГВР, надпартійний орган консолідації українства в інтересах незалежного державотворення) від 30 листопада 1947 р. Хрестами Бойової Заслуги дозволялося нагороджувати і цивільних учасників підпілля ОУН. Одночасно Бронзовим Хрестом Заслуги відзначалися всі активні учасники УПА й підпілля від 1907 р. народження і старше, які брали участь у визвольному русі два і більше років. 6 червня 1948 р. постановою УГВР запроваджувалася медаль «За боротьбу в особливо важких умовах».

Проекти дизайну згаданих нагород та технологія їх карбування у підпільних умовах розроблені членом крайової референтури пропаганди Проводу ОУН Північно-Західних Українських Земель, відомим графіком Нілом Хасевичем та його учнем «Свиридом», затверджені УГВР 30 червня 1950 р.

Підтримувався високий статус нагород. З часу запровадження і до останнього наказу про нагородження від 12 жовтня 1952 р. № 3/52 Золотими Хрестам Бойової Заслуги I-II класів, Золотим Хрестом Заслуги відзначено всього 103 особи, Срібним Хрестом Заслуги – 150 повстанців.

На підставі постанови УГВР від 10 жовтня 1952 р. Головний Командир УПА В.Кук видав наказ від 12 жовтня 1952 р. № 0252 про запровадження медалі «Х-річчя УПА» (проекти її дизайну або оригінали не відомі). Правами Головного Командира або членами Головного Командування нею міг бути відзначений кожний активний учасник підпілля, який вів боротьбу станом на 14 жовтня 1952 р.

Окремою категорією нагород слугували «відзначення за рани». Кожне окреме поранення від одного до 5 відзначалося срібною зіркою, від 6 до 10 –

золотою зіркою, більша кількість поранень – комбінацією золотих і срібних зірок на стрічці над клапаном лівої нагрудної кишені мундира.

Для заохочення вояків, цивільних осіб, які брали участь у боях або роботі тилових установ («запілля») УПА вводилася «Пропам'ятна відзнака УПА» (її вигляд невідомий).

Безпосереднє нагородження цими відзнаками за умов повстансько-підпільної боротьби проводилося надзвичайно рідко, адже невеликі партії нагород доставлялися кур'єрами з Заходу (з 1951 р.). Відомо принаймні про один випадок перевезення в Західну Україну партії якісним чином виготовлених за кордоном нагород. Їх доставила у травні 1951 р. кур'єрська група на чолі із керівником політико-пропагандистської референтури УГВР Василем Охримовичем (їх десантував американський військовий літак із Вісбадена у Майданському лісі Карпат). Наприкінці травня В.Охримович передав нагороди особисто референту пропаганди Проводу ОУН (Б) Петру Федуну – «Полтаві» [12].

Оскільки П. Федун загинув у грудні 1951 р., а у 1952 р. і сам В. Охримович був захоплений чекістами (розстріляний у травні 1954 р.), важко судити, скільки нагород було вручено повстанцям [про місію В. Охримовича див.: 13]. Частина відзнак потрапила до рук співробітників органів держбезпеки і їх фото (хрести та згадана медаль «За боротьбу в особливо важких умовах») фігурували у секретних на той час виданням КДБ СРСР з проблем боротьби із націоналістичним підпіллям.

Запровадження нагородної системи в УПА переконливо свідчило про високий організаційний рівень повстанського руху, погляди лідерів націонал-самостійницького руху на УПА як на зародок регулярних збройних сил Української держави, і стало оригінальною фалеристичною пам'яткою недержаного воєнно-політичного руху. Мотиви згаданих відзнач широко використовуються і в сучасній Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веденєєв Д. Форма УПА: невідомий проект // Однострій (Рівне). – 2000. – № 4. – С. 14–16
2. Веденєєв Д. До історії нагородної системи УПА // Однострій. – 2004. – № 8. – С.36–39.
3. Веденєєв Д. В. Нагороди Української повстанської армії // Енциклопедія історії України. – К., 2010. – Т.7. – С.150– 151.
4. Кучерук О. Нагороди УПА: Проект Ніла Хасевича // Військово-історичний альманах. – 2002. – № 1. – С.119–127.
5. Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ // Український визвольний рух. – 2006. – 36.7. – С. 267–287.
6. Манзуренко В. Роль Романа Шухевича у створенні нагородної системи УПА // Український визвольний рух. – 2007. – 36.10. – С.313–322.
7. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. – Рівне, 2006. – 55 с. (Серія: Українські військові формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка).
8. Нагороди України. Історія, факти, документи. – К.: Українознавство, 1996. – Т.1 – 286 с.
9. Семотюк Я. Українські військові нагороди. – Торонто, 2004. – 66 с.
10. Сова А. Нагороди // Українська Повстанська Армія. Історія нескорених. – Львів, 2007. – С.170–181.
11. Українська фалеристика. – К.: Либідь, 2004. – Кн.1. – 480 с.
12. ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр. 445. – Т.4. – Арк. 126 –127, 136–138.
13. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. “Повстанська розвідка діє точно і відважно...“. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. – К.:К.І.С., 2006. – 568 с.